

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישב, תשס"ח
מספר 732

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שנת השמיטה כשנה של ערבות הדדית

שתי גישות עיקריות קיימות בניסיון להתמודד עם הבעיות שמציבה שנת השמיטה בפני החקלאים והצרכנים, והן גישות המנוגדות זו לזו: א. "היתר מכירה"; ב. "אוצר בית דין". "היתר המכירה" הוא היתר שתיקנו גאוני רוסיה ואירופה בשנת תרמ"ט, ותכליתו לאשר עיבוד הקרקע ושיווק התוצרת בשנת השמיטה ע"י מכירת הקרקעות לנוכרים. "אוצר בית דין" היא שיטה המאפשרת איסוף, עיבוד ושיווק התוצרת החקלאית בשנת השמיטה, כאשר הפעולות נעשות ע"י החקלאים "כשלוחי בית דין" ולא כבעלי הקרקע. התומכים בשיטה זו טוענים ש"היתר המכירה" הוא פתרון שבדיעבד, שנקבע בזמנו כ'הוראת שעה'. הוא בעייתי ומפוקפק, גם משום שמכירת קרקעות ארץ ישראל לנוכרים אינה פתרון 'ציוני' ואינה תואמת את דרכה של הציונות הדתית. לעומת זאת, "אוצר בית דין" מאפשר לשמור את השמיטה בהידור ולפיכך הוא גם פתרון לכתחילה, ציוני ודתי, ובאמצעותו מתקיים רצון התורה במצוות שביעית בעולם המודרני; היצרן יכול לשמור קדושת שביעית, והצרכן נעשה שותף עמו ויכול לאכול פרות בקדושת שביעית.

אוצר בית דין – פתרון לכתחילה?

אין במאמר זה מקום לדין נרחב בשאלות ההלכתיות באשר ל"אוצר בית דין".¹ נסתפק בשני ציטוטים:

1. מרא דארעא דא"י, מרן הגרא"ה קוק זיע"א כתב:²

שבדעתי לתקן שטרי הפקר ומסירה לבד (כמדומה שצ"ל: לב"ד – לבית דין, יב"מ), שיחתמו עליהם בני המושבות, ושטרי הרשאה ע"פ ב"ד שמרשים להם לעשות עם הפירות וטיפולם ע"פ הרשאת ב"ד, ולקחת שכר עמלם ומכשיריהם, הם ושלוחיהם ושלוחי שלוחיהם. ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשכח מישראל, עד יופיע ד' באורו על ציון, להגיה חשכנו, ולהעמידנו בקרן אורה.

2. מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל כתב:³

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבידה... שהפרי... דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח אפוא להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע. המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, ... מבחינת תפיסת הרע במיעוטו.

עוד נציין שלקראת שנת השמיטה תשי"ב הציע חבר הרבנים של הפועל המזרחי (בזמנת הגר"ש ישראלי זצ"ל) להנהיג 'אוצר בית דין' במקום היתר מכירה, אולם הצעה זו נדחתה על ידי הגרי"ה הרצוג, הגרב"צ עוזיאל והגרצ"פ פראנק זצ"ל.⁴ יבלחט"א הגר"מ אליהו הורה שאין לסמוך על "אוצר בית דין" אלא בשעת הדחק.⁵

¹ בימים אלו פרסמתי ספר נרחב בשאלה זו: "מה נאכל בשנה השביעית – היתר מכירה או אוצר בית דין" ירושלים תשס"ז.

² אגרות הראיה, שי"ד, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב.

³ במאמרו "השמיטה במהלך הדורות" בתוך: בצאת השנה, הוצאת היכל שלמה, ירושלים תשי"ט.

⁴ ראו: התורה והמדינה ד (אלול תשי"ב) עמ' קלו; הגרי"ה הרצוג, פסקים וכתבים, ח"ג סי' עב.

⁵ ראו: "אוצר בית דין", קטיף שביעית, הוצ' מכון התורה והארץ, תשס"ז, פרק כ"ב, הערות 5, 7, 21.

היתר המכירה – האם הוא 'בדיעבד' ורק 'הוראת שעה'

אחת הטענות הנשמעות נגד "היתר המכירה" היא שגם הרבנים שהתירוהו בזמנם לא עשו כן אלא כהוראת שעה לאותה עת, והתנאים ששררו לפני כ-100 שנה, בימי הרב קוק, השתנו בתכלית. כנגד זה יש להשיב:

1. מו"ר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אמר לי שהיום היתר המכירה נחוץ אף יותר משהיה בעבר. אז דובר על מאות אחדות של חקלאים שהיה צריך למצוא להם פרנסה למשך שנת השמיטה. והנה היום אם נפסיק את היצוא החקלאי בשנת השמיטה מיד יתפסו מדינות אחרות את פלח השוק שלנו, ולא נוכל לייצא גם בשנים שאחריה.⁶

2. "הוראת שעה" שכתבו גדולי ישראל שהנהיגו את "היתר המכירה" ובעקבותיהם הגרא"ה קוק היא: "עד יופיע ד' באורו על ציון להגיה חשכנו ולהעמידנו בקרן אורה" (באיגרת הנ"ל). הרב מבאר "ביסוד השמיטה" (אגרות ראייה, נספח לאיגרת רפט) את חזונו ותקוותו שלא יהיה עוד צורך בהיתר המכירה, שהוא הוראת שעה: נוכל להמשיך הדבר... אפשר להנהיג שתהיה באמת ההפקעה נעשית ע"י שכירות לגוי בהבלעה,⁷ והפועלים גויים יעבדו גם בהם, וכל פועלי ישראל יהיו עסוקים בבנינים, ובכל ענפי התעשייה שתכין האגודה, ביחוד לצורך תשלום חסרון העבודה של שנת השביעית... ושישראל לא יעשו כל עבודה אסורה, ואפילו הגויים יעשו רק בהפרדסים והכרמים השכורים להם, ותהיה שבת הארץ מתקיימת ברוב עיקריה ופרטיה על אדמת הקודש.

ברור שעד אשר "יחננו ה' ומשיח צדקנו יבא במהרה בימינו ולא נצטרך לכל אותם האמצעים" (כלשון הרב זצ"ל), וכל זמן שאין שמיטה דאורייתא, ממילא אין תוקף להבטחת התורה "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים" (ויק' כה:כא), כפי שכתב הסמ"ע (בחו"מ סי' סז, סק"ב). עד אז נצטרך ל"הערמה בולטת", "פרצה דחוקה", ש"אין לראות פתרון קבע", "ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצווה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת הדחק", כדברי הגר"ש ישראל.

3. לבד מן הלחץ הכלכלי והצורך בביסוס היישוב היהודי בארץ ישראל והרחבתו, ששימש באותם ימים יסוד להפקעת קדושת שביעית על ידי מכירה לנכרי (ובוודאי קיים גם היום), היה עוד טעם: לצערנו, כמה מהחקלאים בארץ אינם שומרי מצוות ויראי שמים. ואף בין אלו שהם שומרי תורה ומצוות הפתרון של "אוצר בית דין" אינו ריאלי בכמה סוגים של גידולים, כגון בגידולים המיועדים ליצוא. שהרי אסור להוציא פרות שביעית לחו"ל. מה עם חקלאים אלו? וכי נשאירם ללא פתרון? נניח אותם ואף נעודד אותם לעבור על מצווה יקרה זו בתורה שחז"ל אמרו ש"גלות באה לעולם על שמיטת הארץ" (אבות ה, ט) ⁸? או שמא להם נעשה היתר מכירה, פתרון שבדיעבד, שלא כיהודים שלמים אלא רק 'יהודים בדיעבד'?

כידוע, פרות (וירקות) 'אוצר בית דין' קדושים בקדושת שביעית. האם אפשר לספקם לכל הצרכנים בארץ? האם נספק פרות קדושים אלו לאותם צרכנים שאינם יודעים (או חלילה אינם רוצים) להישמר בקדושתם? האין בזה משום "לפני עיוור לא תיתן מכשול", או שמא נקיים באחינו אלו "הלעיטהו לרשע וימות" (ב"ק סט א)?⁹ דרכו של הגרא"ה ובעקבותיו דרכה של הציונית הדתית היא למצוא פתרון ממלכתי שיכלול את כל החקלאות היהודית בארץ ישראל. האם דרכנו, שהיא דרכה של תורה, תהיה שלרוב עם ישראל יהיה פתרון 'בדיעבד'? האם אנו אטומים לזעקתם הכנה של הרוב המכריע של החקלאים היהודים בארץ, ובכלל זה קיבוצים ויישובים שומרי תורה ומצוות ולומדי תורה, שערים שלמות סגרו את שעריהן בפני תוצרתם רק מפני שהם סומכים על "היתר המכירה"?

הרב יהושע בן-מאיר
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁶ בשיחה שהייתה לי עם ת"ח הגון לפני זמן מה שמעתי מפיו שיש אומרים שבכלל אפשר לוותר על החקלאות בארץ. נייבא את כל מוצרי החקלאות, ואנחנו נתפרנס מהיי-טק וכדומה. אמרתי לו שלא זו בלבד שכך ישלטו זרים על כל הקרקעות של הארץ לתמיד, אלא חז"ל אף אומרים (סנהדרין צח א): "ואמר רבי אבא אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: "ואתם הרי ישראל ענפכם נתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל" (יח' לו:ח). ודו"ק – הרי ישראל ולא הרי טורקיה. וראה אבנ"ז יור"ד ב, סי' תנד.

⁷ כלומר לא מכירה, אלא שבשכירות בודאי אסור לישראל לעבוד בקרקע.

⁸ "ומכלל לאו אתה שומע הן, שגם מתן שכרה בצדה, ובה תלוי גלות הארץ וישובה", כדברי הרב "ביסוד השמיטה" הנ"ל.

⁹ דיון לעצמו הוא הרבבות הרבות של הנכרים הגרים בארץ. נציין שאצל רבים וטובים גר מטפל נכרי אתו בבית, מבשל לו ואוכל עמו. איך יהודים יקרים אלו יסתדרו עם הבעיה של קדושת שביעית. ומה בעניין בתי חולים ודומיהם, שבהם יש אוכלוסייה לא יהודית? וכיצא בזה צה"ל, שגם בו יש אוכלוסייה לא יהודית גדולה. האם אפשר להקים לחיילים אלו חדרים אוכל נפרדים?